

*Якимчук М.Ю.*¹

Проблема обдарованості у вітчизняній і зарубіжній педагогічній теорії та практиці

¹ *Якимчук Мирослава Юрївна, аспірант кафедри загальної і соціальної педагогіки і акмеології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна*

Анотація: стаття присвячена аналізу проблем навчання і виховання обдарованих учнів в педагогічній теорії та практиці як у вітчизняній, так і в зарубіжній.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані учні, навчально-виховний процес, творча самореалізація.

Актуальність проблеми навчання і виховання обдарованих учнів зумовлена особливостями сучасного розвитку цивілізації, адже зараз особливо відчутна потреба у висококваліфікованих кадрах, які мають нестандартне мислення, схильних до саморозвитку, творчої самореалізації тощо. Проблема обдарованості виходить на перший план у суспільстві, визначаючи виявлення,

навчання і виховання обдарованих дітей, стимулювання творчої праці, соціальний захист обдарованих і талановитих.

Аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової літератури переконує, що талановиті й обдаровані діти здавна цікавили вчених. Показово, що всі вони вважали, що протипоказано навчати за однією методикою талановитих і нездібних.

Я. Коменський, диференціюючи дітей за здібностями до навчання, виділяє «...з гострим розумом, допитливих, які в порівнянні з усіма іншими найпридатніші до наукових занять» [14, 254].

Закон України «Про освіту» передбачає, що для розвитку творчих здібностей, обдарувань створюють класи з поглибленим вивченням окремих предметів, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колеґіуми, різні типи навчально-виховних колективів, об'єднань тощо. Статистично встановлено, що найобдарованіших дітей держава підтримує, заохочує: нараховує стипендії (підвищені (за відмінне навчання), ректорські (за особливі наукові, навчальні, спортивні, творчі загалом заслуги в навчальному закладі), мера міста, Президента України і ін.), направлення на навчання і стажування до провідних вітчизняних і зарубіжних освітніх, культурних центрів і ін. Безумовно, що неоціненна роль у підтримці обдарованих учнів належить Малій академії наук України. У 27 її територіальних відділеннях навчається приблизно 30 тисяч учнів. Працюють із ними досвідчені науково-педагогічні працівники з 35 ВНЗ і наукових установ Національної академії наук України.

У межах порівняльної педагогіки гідною наслідування є зарубіжна практика роботи з обдарованими учнями. Наприклад, у школах Англії проводять диференціацію навчання і раннє виявлення обдарованості; допомагають малозабезпеченим сім'ям оплатити навчання дітей у приватних школах; створюють однорідні за складом групи, в яких є можливість ефективніше організувати підготовку обдарованих учнів; здійснюють індивідуальний підхід, складають зручний розклад; організують гуртки і курси для обдарованих учнів; сприяють прискореному засвоєнню курсу школи; використовують інноваційні технічні засоби та ін.

У Росії провідні науковці вважають, що ефективному розвитку обдарованих учнів сприяє не лише навчальна, а й виховна робота. Зокрема, в цьому переконані автори «Петербурзької концепції виховання», яку створено під науковим керівництвом професора І. Колесникової (1993). Вони закликають педагогів стимулювати в учнів творче ставлення до світу. Вважають, що це здійсниться, якщо створити такі педагогічні умови: усвідомлення особистістю своєї неповторності, самооцінки за адекватності самооцінки, вміння подивитися на себе збоку, здатність до саморефлексії, самодіагностики; вироблення вихователем певних життєвих цінностей, які є в гуманістичній парадигмі, відповідальності перед собою та іншими за вибір життєвого шляху; розвиток самостійності та креативності мислення, формування когнітивних характеристик, які за-

безпечують свободу орієнтування в різних життєвих ситуаціях; розвиток і удосконалення індивідуальних каналів і способів сприйняття світу, оволодіння внутрішніми ресурсами самовдосконалення; розкриття творчих задатків і здібностей, оволодіння креативними формами самовираження у всіх сферах буття. Виходячи з цього, завдання вчителя –допомогти учневі адаптуватися до гімназійного середовища, створити свій стиль поведінки, спілкування, манеру одягатися, сприяти самореалізації учнів тощо.

Підтримуємо науковців, які вважають, що обдаровані діти – національна гордість. Виявлення таких дітей і робота з ними – актуальне завдання навчальних закладів усіх типів. Безперечно, розуміємо, що обдарованість – явище багатогранне і складне, тому проаналізувати шляхи його виявлення і розвитку непросто. Проте після опрацювання досліджень, котрі стосуються нашої проблематики, можемо констатувати, що побутує думка про те, що творчі здібності властиві будь-якій дитині, а нам слід їх діагностувати та розвивати. Тому суть нашого дослідження в тому, щоб змоделювати систему роботи з обдарованими учнями гімназії, систему творчої самореалізації обдарованих учнів, адже саме в гімназії забезпечують поліфонічність школи і право учня на реалізацію своїх освітніх інтересів шляхом диференціації навчально-виховного процесу, розкриття творчого потенціалу через заняття в гуртках, студіях, клубах, секціях, факультативах.

В. Сухомлинський наголошував, що виряджаючи дитину до школи, матері вірять у те, що справжній учитель побачить у її дитині щось таке, чого не бачить вона, і буде розвивати помічені здібності. [4, 10].

Прикро, що тепер навіть виявивши обдарованих учнів, не завжди створюють належні умови для їх творчої самореалізації, що створено недостатньо методик творчої самореалізації обдарованих учнів. Аналізуючи ці процеси в сучасному суспільстві, розуміємо, що є небезпека вирости «обдарованих нездар», «розумних дурнів», які не зуміють або не захочуть реалізувати свої здібності і творчі задатки, а лише механічно, хоча і бездоганно, виконуватимуть свої професійні обов'язки. Вирішити цю проблему, як підтверджує вітчизняний і світовий досвід, можливо за умови оптимізації управління навчально-виховним процесом гімназії, сприяючи формуванню творчої самореалізації обдарованих учнів.

Проблему обдарованих дітей здавна досліджують, тому вона має тривалу історію. Загальновідомо, що термін «обдарований» першим використав А. Трей у 1839 році в значенні «геній». Щодо обдарованості є два різні погляди. Соціальний - більшість людей від народження однако-

во наділені розумом і різниця в рівні їхніх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К.Гельвецій) і обдарованість – поширене явище (В. Ефроїмсон). Генетичний - обдарованість – вроджене явище, що успадковується (Ф. Гальтон, Р. Стернберг).

А. Савенков розрізняє дефініції «дитяча обдарованість» і «обдаровані діти». «Обдаровані діти» - можливість існування особливий категорії дітей. «Дитяча обдарованість» - це виключність, виняток, «іскра Божа», що є в кожного, але виявляється і розвивається різною мірою. [8, 30].

За переконаннями Р. Стернберга, обдарованість - багатовимірне утворення, її не можна зводити ні до коефіцієнта інтелектуальності, ні до креативності (творчості), ні до мотивації. Вона - унікальна, тому вчителю слід враховувати різноманітність і винятковість форм її реального вияву.

Опубліковано тести щодо визначення рівня інтелектуального розвитку людини, наприклад, популярні тести Г. Айзенка. З нашої точки зору, виникає запитання: чи можна виміряти те, що невідомо? Айзенк відповів на це запитання, посилаючись на класичну науку: термометр був відомий до появи наукового визначення теплоти, а результати вимірів допомогли збагатити наші знання і відкрити фундаментальні закони термодинаміки [5, 156].

Якщо застосувати аналогію, запропоновану Г. Айзенком, то проблема дослідження обдарованості, на перший погляд, спрощується: достатньо вказати на ту феноменологію, в якій проявляє себе обдарованість. У якості такого зовнішнього прояву (це уже можемо спостерігати і аналізувати) для обдарованості виступає творчість. Саме в цьому привілейоване становище обдарованості серед інших якостей людської психіки.

Викладач Московської гімназії № 1543, де багато років працюють із обдарованими дітьми, Ю. Завельський дає «робоче» визначення обдарованих дітей: мають вищі порівняно з більшістю інших гімназистів-однолітків інтелектуальні здібності, сприйняття навчання, творчі можливості і прояви; мають домінуючі, активні ненаситні пізнавальні потреби, відчувають радість від розумової праці. Крім того, він відзначає, що для обдарованих дітей характерна висока швидкість розвитку інтелектуально і творчої сфери, глибина і не традиційність мислення, проте через певні причини на певному етапі можуть проявитися далеко не всі ознаки обдарованості. Він умовно виділяє три категорії обдарованих дітей:

- Діти з високим загальним рівнем розумового розвитку за інших рівних умов.
- Діти з ознаками спеціальної розумової обдарованості.

- Учні, які не досягли у зв'язку з якимись причинами успіхів у навчанні, які не володіють яскравою пізнавальною активністю, оригінальністю психічного складу, неабиякими розумовими резервами (можливості таких учнів часто розкриваються в старшому шкільному віці).

З точки зору російських вчених, обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом усього свідомого життя і визначає можливість досягнення людиною вищих результатів у одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми. [7, 6].

Цікава для нашого дослідження робота О. Зазимко про взаємодію учителя з обдарованими учнями, яка повинна враховувати психологічні та педагогічні принципи: формування взаємин на основі творчої співпраці; організація навчання на основі особистої зацікавленості учня, його індивідуальних інтересів і здібностей; превалювання ідей подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності вчителя та учнів, самостійній роботі учнів; вільний вибір форм, напрямів, методів діяльності; системного, інтуїтивного мислення, вміння, «згортати» і деталізувати інформацію; гуманістичний, суб'єктивний підхід до виховання; створення нового педагогічного середовища. Упровадження цих принципів потребує творчого підходу до організації навчання і виховання як інтегративного процесу, який сприяє формуванню бачення цілісної картини світу, дає змогу учням самостійно обирати найважливіші знання з різних наук за максимальної орієнтації на власний досвід [3, 6].

Узагальнюючи результати наших проміжкових досліджень, дійшли висновків, що в умовах гімназії важливо правильно організувати роботу учителя, психолога, класного керівника з обдарованими учнями, створюючи умови для їх розвитку й психологічно готуючи їх до творчої самореалізації.

Наукова психологія ще не чітко визначилася щодо питань, пов'язаних із явищем обдарованості як певним відхиленням від норми, наприклад, творча обдарованість – репродуктивність, інтелектуальна обдарованість – низький інтелект. Обдарованість як максимальне виявлення здібностей, що зумовлене «емоційною енергетикою», й дотепер є нез'ясованою проблемою. Для прикладу, нагадаємо про савант-дітей («Мудреців») з синдромом саванта, що показують особливі здібності в якійсь вузькій сфері (арифметика, музика, образотворче мистецтво), проте часто мають проблеми в інших (вербальних уміннях). Часто у таких дітей є синдром Аспергера. Савант-аутист - людина з аутизмом, яка показує

незвичайні здібності, котрі рідко досягають інші люди. Раніше таких людей називали *idiot savants* – «діотомудреци».

Більшість психологів вважають, що сучасна наука не може вирішити проблему обдарованості, тому слід займатися лише практикою. Зокрема, в Україні це вирішують через створення спеціалізованих шкіл. Для виявлення обдарованих учнів вчителі мають бути обізнані з концепцією обдарованості, розуміти дефініцію понять «талант», «обдарованість», «здібність», «обдарована дитина», знати психолого-педагогічні особливості обдарованих учнів, види обдарованості, специфіку роботи з такими дітьми. Платон вважав, що юні обдарування треба навчати окремо, а Конфуцій пропонував інтенсивно розвивати саме таких дітей, бо в них гарантія майбутнього нації. [9, 28].

Для нашого дослідження цікаві дослідження В. Моляко, О. Музики, які розглядають проблеми розвитку обдарованості. Вони пропонують власні методики - методика вивчення ціннісної свідомості та методика вивчення динаміки здібностей. Автори розкривають особливості взаємодії вікових, соціально-психологічних і суб'єктно-ціннісних чинників у розвитку обдарованої особистості. Дослідники пропонують систему тренінгів ціннісної підтримки розвитку здібностей і результати біографічних досліджень життєвого шляху обдарованих людей [3, 245].

Н. Лейтес поняття «обдарованість» трактує як набір здібностей. Він переконаний, що обдарованість виявляється в схильності до праці, в потребі дитини займатися певним видом діяльності. [6, 146]

Л. Слободянюк обдарованість вважала не лише поєднанням здібностей людини, але й сукупністю її особистісних характеристик. [11, 45]

В. Чудновський і В. Юркевич визначають обдарованість як високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей. [14, 64]

М. Холодна наголошувала, що інтелектуальна обдарованість - рівень розвитку і тип організації індивідуального ментального досвіду, що забезпечують можливість творчої інтелектуальної діяльності. [12, 33] Йдеться про креативність, що пов'язана зі створенням нових ідей, нестандартністю підходів до вирішення окресленої нами проблеми.

У світі прийнято вимірювати інтелектуальну обдарованість за результатами тестів Ф. Гальтона, А.Біне, що позначається IQ. Ці тести вимірюють так званий q-фактор. Нормою розумового розвитку вважають $IQ = 100\% + 10\%$. Якщо $IQ > 120\%$, то це свідчить про обдарованість. У 90-ті роки було запропоновано концепцію EQ – емоційного коефіцієнта. Тобто, крім

IQ, для успіху в житті важливими є творчість, емоційна стабільність, комунікативність, емпатичне розуміння тощо [15, С. 144].

Спіраючись на сучасну науку про творчість, С. Сисоева поставила за мету адаптувати сучасні підходи до визначення творчої особистості та її структури до моделі творчої особистості і структури творчих можливостей учня. Вона визначила обдарованість, як цілісний вияв здібностей людини в діяльності, як загальну якість інтегрованої в діяльності сукупності здібностей. [10, 130]

Науковець зазначає, що міра вияву обдарованості різна і визначають її за такими показниками: Мірою вияву окремих здібностей. Мірою інтегрованості окремих здібностей в діяльності. Цікавий і її поділ обдарованості на типи:

- Інтелектуальна обдарованість (виявляється в здатності до навчання, супроводжується швидкістю розумової діяльності: швидким «схопленням» і засвоєнням, швидким узагальненням матеріалу значного обсягу тощо, так звана «шкільна обдарованість»).
- Творча обдарованість – чуттєвість до проблем прогалін в знаннях, відсутності елементів дисгармонії (С.Торренс).

Інші «види» обдарованостей вона відносить до одного з двох вищезазначених типів.

Слід визнати, що обдаровані учні не завжди можуть самореалізуватися. Проблеми можуть бути як у самих людях, так і в тому, що не створено належних умов для цього. Тому сучасні науковці теоретики і практики, педагоги тощо почали цю проблему активно досліджувати.

Як бачимо, дефініції понять «обдарованість», «обдаровані учні» є чимало, проте в нашому дослідженні будемо користуватися визначенням обдарованості, яке пропонує Н.Волкова. Вона розуміє *обдарованість* як індивідуальну потенціальну своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності [1, 362].

Обдарованими учнями будемо вважати тих, які мають підвищений інтелектуальний розвиток, мають відмінну довгострокову пам'ять, розвинуте конкретне і абстрактне мислення, наполегливі в досягненні результатів у тій сфері діяльності, яка їх цікавить, досягають особливих успіхів під час навчання, багато і вдумливо читають, активно аналізуючи прочитане, мають багатий словниковий запас (не просто знають певну кількість слів, але й активно, доречно їх використовують); урок, виховний захід для них цікавий лише тоді, коли використовують інноваційні методи навчання (дослідницький, метод проектів і ін.), вони із особливим задоволенням виконують складні завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих і навчальних закладів, – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – С.362
2. Зазимко О.В. Основні теоретичні підходи до визначення обдарованості // Обдарована дитина. – 1998. – №8. – с. 6
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
4. Ксьонзович І. Обдарованість – кінцевий результат, збіг багатьох факторів // Психолог. – №19. – С.10
5. Кукушин В.С. Теория и методика обучения / В. Кукушин. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – С.156
6. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. Самара. – 1987. – 243 с.]
7. Липова Л. Про програми роботи з обдарованою молоддю на 2001–2005 р. // Управління школою.– №7. – 2002. – с. 6
8. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. –1989.–№6.–С. 30
9. Нижник Г. Авторська корекційна розвивальна програма для обдарованих дітей // Психолог. – №25. – 2006. – с. 28–28
10. Сисоева С.С. Основы педагогической творчости: Пидручник. – К.: Міленіум, 2006. – 346с.
11. Слободянюк Л.І. Особливості пам'яті дітей з підвищеними розумовими здібностями. Практична психологія і соціальна робота. – 2000. – №8 43-48с.
12. Холодная М.А. Психологические механизмы интеллектуальной одаренности. Вопросы психологии. – 1993. – №3. – 32-39 с.
13. Хрестоматия по истории педагогики. / Под общей редакцией С.А. Каменева. Том I. – М.: Учпедгиз, 1936. – 639 с.
14. Чудновский В.Е., Юркевич В.С. Одаренность: дар или испытание. - М.: Знание. - 1990. 82с.
15. Щербланова С.І. Труднощі в навчанні обдарованості школярів // Питання психології. – 2003. – №3. – С.132-145

Yakimchuk M.Yu. Problem of talent in domestic and foreign pedagogical theory and practice

Abstract. The article is dedicated to the actual problem of training and education of gifted children in educational theory and practice, both in the domestic and the foreign.

Keywords: gifts, gifted students, the educational process, creative self

Якимчук М.Ю. Проблема одаренности в отечественной и зарубежной педагогической теории и практике

Аннотация. Стаття посвящена аналізу проблем обучения и воспитания одаренных детей в педагогической теории и практике как в отечественной, так и в зарубежной.

Ключевые слова: одаренность, одаренные ученики, учебно-воспитательный процесс, творческая самореализация